

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 10, Sayı: 65, Ağustos 2023, s. 93-111

ISSN: 2149-0821 Doi Number:<http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.71137>

Dr. Öğr. Üyesi Ülkü YANCI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, u.yancii@gmail.com

Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-5822-1813>

OSMANLI DÖNEMİ'NDE SİVAS SANCAĞI HAFİK KAZASI GAYRİMÜSLİMLERİNİN DEMOGRAFİK YAPISI: 2328 NUMARALI NÜFUS DEFTERİ ÖRNEĞİ

Özet

Tarihin her döneminde iyi bir yönetim için devletler sınırları içerisinde yaşayan nüfusu bilmek istemişlerdir. Nüfus sayımı askerlik, vergi mükelleflerinin tespiti, gelir ve giderlerin planlanabilmesi gibi çok önemli nedenlerle yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı II. Mahmut döneminde yapılmış, bu sayımda Müslüman nüfus için asker tespiti, gayrimüslimler içinse vergi mükelleflerinin tespiti amaçlanmıştır. Osmanlı döneminde tutulan bu nüfus defterleri ait olduğu bölgenin demografik ve sosyo-ekonomik yapısını anlamak için son derece mühim defterlerdir.

Bu çalışmada Osmanlı döneminde önemli bir eyalet merkezi olan Sivas'a bağlı Hafik kazasının H. 1259/M. 1843-1844 tarihli 2328 numaralı gayrimüslim nüfus defteri incelenmiştir. Çalışmada gayrimüslim nüfusun sayısal olarak Müslüman nüfusla karşılaştırılabilmesi için aynı tarihe ait 2322 numaralı Hafik kazası Müslüman nüfusunun kaydedildiği defter de ayrıca incelenmiştir. Defterlerden elde edilen verilerle söz konusu tarihte Hafik kazasının nüfus yapısı niceliksel ve niteliksel açılardan değerlendirilmiştir. Çalışmada Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Hafik kazasında yaşayan gayrimüslim ahalinin nüfusu, hane sayıları, hane başına düşen kişi sayısı, bölgeden elde edilen cizye vergisi, erkek nüfusun fiziksel özellikleri, erkek nüfusun yaş dağılımı gibi veriler aktarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Nüfus defteri, Sivas, Hafik, Gayrimüslim.

**DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF NON-MUSLIMS IN SİVAS SANJAK
HAFİK DISTRICT IN THE OTTOMAN PERIOD: EXAMPLE OF
COPYRIGHT NO: 2328**

Summary

In every period of history, states wanted to know the population living within their borders for a good administration. The census was made for very important reasons such as military service, determination of taxpayers, and planning of income and expenses. The first population census in the Ottoman Empire was made during the reign of Mahmut II, and it was aimed to determine the soldiers for the Muslim population and the taxpayers for the non-Muslims. These population registers kept during the Ottoman period are extremely important to understand the demographic and socio-economic structure of the region to which they belong.

In this study, H. 1259 / M. The non-Muslim population register numbered 2328, dated 1843-1844, was examined. In the study, in order to compare the non-Muslim population numerically with the Muslim population, the book in which the Muslim population of Hafik town of 2322 was recorded was also examined. With the data obtained from the books, the population structure of the Hafik district on the date in question was evaluated quantitatively and qualitatively. In the study, data such as the population of the non-Muslim people living in the Hafik district in the last periods of the Ottoman Empire, the number of households, the number of people per household, the jizye tax obtained from the region, the physical characteristics of the male population, and the age distribution of the male population were transferred.

Keywords: Ottoman, Population Register, Sivas, Hafik, Non-Muslim.

1.GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde klasik dönemden itibaren ekonomik düzeni sağlamak, asker mevcudunu belirlemek gibi temel nedenlerle nüfus sayımı yapıldığı bilinmektedir. Devletin kuruluş yıllarında tımar sisteminin getirdiği bir zorunluluk olarak tahrir işlemleri yapılmış olup tarihsel olarak bu konuda Osman ve Orhan Bey dönemlerine kadar gidilebilmektedir (Acun, 2002:899). Devletin ekonomisi tarıma dayalı olduğu için tarımsal faaliyetlerin kayıt altına alınması gerekmektedir. Bu kayıtlar klasik dönemde tahrir defterlerine kaydedilmiş, vergi mükellefleri bu yolla belirlenmiştir (Dinç, 2007:68). Sözlükte de “yazma, kaydetme, deftere geçirme” anlamına gelen tahrir, aynı zamanda Osmanlı mali sisteminde vergi tespiti için yapılan sayımların kaydedildiği defter türüne verilen addır (Öz, 2010:425). Tahririn esasen çok daha geniş amaçları vardır. Halkın yerinin tespiti, yaptıkları işlerin bilinmesi, mal ve ürünlerinin kaynakları, tımarların sipahi ve reaya için denetim altında tutulması, kanuna aykırı zulümlerin önlenmesi, avarız gelirlerinin tespiti, vakıfların her türlü işleyişinin takip edilmesi gibi pek çok mühim mesele tahrir kayıtları vasıtasıyla mümkün olabilmektedir (Öz, 2010:426). Dolayısıyla tahrir kayıtlarının halkın huzuru ve adaletin tesisi için tutulan kayıtlar olduğunu söylemek mümkündür.

Tahrir kayıtları 17. yüzyıldan sonra çok düzenli tutulmamış bunun yerini yerleşim yerlerindeki halkı vergilendirme maksadıyla tutulan avarız kayıtları almıştır. Avarız bilindiği üzere

başlangıçta olağanüstü hallerde halktan alınan vergiler iken daha sonra düzenli alınan vergi haline getirilmiş ve böylece düzenli defterler de tutulmaya başlanmıştır. 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin demografik yapısını yansıtan defterler mufassal, icmal ve mufassal-icmal olarak üç gruba ayrılabilir (Gökçe, 2005:72). Bu süreçte avarız ve cizye defterleri Osmanlı nüfusu hakkında bilgi veren önemli defter grupları arasındadır (Özel, 2005:36). 19. yüzyıldan itibaren ise nüfus kayıtlarını temettuat defterlerinden takip etmek mümkündür. Yine bu yüzyılda nüfus verileri nüfus defterlerine kaydedilmeye başlanmıştır. Bu dönemde nüfus sayımları Yeniçeri Ocağının kaldırılıp yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye teşkilatı için mali ve insani potansiyelin tespiti amacıyla yapılmaya başlanmış ve ilk nüfus defterleri bu şekilde tutulmuştur (Toprak, 2016:444). Sayımlarda her hanenin reisi ile bekâr erkek çocuklar defterlere kaydedilmiştir. Bu ilk sayım Rusya ile yapılan savaş dolayısıyla tamamlanamamış, düzenli bir sayımın gerçekleşmesi ancak 1830-1831 döneminde yapılabilmektedir. Bu sayımların sağlıklı yürütülmesi için devlet merkezinde Ceride Nezareti ve taşrada defter nazırlıkları ihdas edilmiştir. Bundan sonra yapılan nüfus sayımları nüfus defterlerine kaydedilerek belirli aralıklarla merkeze ulaştırılmıştır (Güneş, 2014:222).

1831 yılında yapılan nüfus sayımı çeşitli nedenlerle sağlıklı sonuçlar vermemiştir. Bu sorunların başında askerlik ve vergiden kaçmak isteyenlerin sayıma bir şekilde dâhil olmayışları gelmektedir. Ayrıca bilindiği üzere bu sayımlar yalnızca erkek nüfusu tespit etmek için yapılmıştır. Tanzimat Fermanının ilanından sonra devlet nüfus sayımı işine daha ciddi bir şekilde yaklaşmış ve özel memurlar görevlendirilerek daha kesin ve doğru sonuçlar almayı hedeflemiştir. 1844 yılı itibariyle düzenli bir şekilde nüfus sayımları yapılmaya başlanmış, 1881 ve 1905 yıllarında da genel sayımlar yapılmıştır. 1831 yılından 1844 yılına kadar her bölgede sayımlar nüfus yoklamaları şeklinde altı ayda bir yapılarak merkeze bilgi verilmiştir (Sarı&Şimşek, 2016:485). Çalışmaya konu olan defter de işte bu süreç içerisinde kayıt altına alınan defterler arasındadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Osmanlı döneminde yapılan nüfus sayımlarının kayıtları farklı fonlarda muhafaza edilmektedir. Bunlardan biri de bu çalışmaya konu olan defterin de dahil olduğu "Nüfus Defterleri" olarak adlandırılan ve "NFS.d." kısaltması ile verilen defter fonudur. Bu fonda yer alan defter sayısı arşiv rehberinde 1.173 olarak verilmiş olsa da çok daha fazla defterin mevcudiyeti bilinmektedir (Güneş, 2014:230).

2.Hafik Kazası

Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Sivas şehri bu konumu ile tarihin her döneminde önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Roma yönetimi döneminde şehre Yunanca "Augustus şehri" manasına gelen "Sebastia" ismi verilmiştir (Demirel, 2007:278). Şehrin yazılı tarihi Hititler ile başlamakla beraber milattan önceki dönemlere ait kalıntılar da oldukça fazladır. Çalışmaya konu olan Hafik'te yer alan Hafik Gölü, Pıdır Höyüğü ayrıca Zara ilçesinde bulunan Tödürge Gölü kıyısındaki Tepecik Höyüğü ile Kangal ilçesi Çukurtarla ve Kavak nahiyesi Höyük değirmeninde Prehistorik döneme ait kalıntılar bulunmuştur. Yıldızeli ilçesinde ise M.Ö. 5000–3500 yıllarına ait izler tespit edilmiştir (Ünal, 2004:38). Argaz Höyük ve çevresinde Kalkolitik çağ (Maden taş devri) ile (Tunç Devri M.Ö. 3000–1500) yıllarına ait buluntular elde edilmiştir. Araştırmalar sonunda çıkarılan buluntulara göre Nolitik dönem yerleşmesine Sivas'ta rastlanan yerlerden biri Hafik ilçesidir (Mahiroğulları, 2003:14).

Şehir Osmanlılardan önce Hitit, Frig, Urartu, Kimmer, İskit, Med, Pers, Roma, Bizans, Danişmendli Beyliği, Anadolu Selçuklu Devleti, Eratna Beyliği ve Kadı Burhaneddin Devleti yönetimlerinde kalmıştır. 1398 tarihinde Sivas şehri Osmanlılar tarafından ele geçirilmiş ise de Timur istilasından sonra bölge elden çıkmıştır. Anadolu'da hâkimiyeti ele geçiren Çelebi Mehmet, bölgede tekrar Osmanlı hâkimiyetini kurmuştur (Sönmez, 2007:15-16). 1413 yılı itibarıyla Osmanlı Devleti'nin üç eyaletinden biri olan Sivas şehri sınırlarına zaman içerisinde farklı bölgeler eklenerek veya çıkarılarak bu statüsü devam ettirilmiştir. İlk haliyle Sivas eyaleti, Sivas, Amasya ve Tokat'tan ibaret iken II. Murat döneminde Canik, Karahisar-ı şarki ve Çorum eyalet sınırlarına dâhil edilmiştir. 16. yüzyılda Vilayet-i Rum adını alan eyalete Trabzon, Malatya, Kemah, Bayburt ve Divriği'nin de eklenmesiyle Vilayet-i Rum-i Hadis adı verilmiş ancak Trabzon ve Malatya mesafe nedeniyle eyaletten ayrılmıştır (Anak, 2011:33). 1516'da eyalet Amasya, Yozgat, Kayseri, Tokat, Çorum, Divriği ve Arapkir sancaklarından müteşekkildir. 1847 yılında yapılan düzenleme ile merkez, Amasya ve Divriği'den oluşan bir eyalet haline getirilen Sivas, 1854 düzenlemesi ile Sivas merkez, Amasya ve Karahisar-ı şarki sancaklarından oluşturulmuştur (Başol, 2010:24). 19. yüzyılın başlarında Sivas, idari statü açısından eyalet olarak kalmaya devam etmiş, Sivas, Amasya, Bozok, Çorum, Canik, Divriği, Arapkir olmak kaydıyla yedi sancaktan oluşturulmuştur.

Yukarıda çok kısa şekilde izah edilmeye çalışılan idari yapılanmada Hafik Kazasının Sivas Sancağına bağlı olduğunu söylemek gerekir. 1873 yılına kadar Sivas Sancağına bağlı bir nahiye olarak idari yapılanmada yer alan Hafik bu tarihten sonra kaza yapılmış ve adı Koçhisar olarak değiştirilmiştir. Eski adını 1926 yılındaki düzenleme ile tekrar alarak Sivas'ın bir ilçesi olma statüsünü devam ettirmiştir (Kaya, 2008:13).

Kazanın bilinen eski adı Havik'tir. Bezm u Rezm adlı eser, Anadolu Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan'ın Havik Kalesini almak için kaleyi elinde tutan Seyyid Hüsam ile savaştığını yazmaktadır. Bu çatışma sırasında Havik Kalesi'nin yıkıldığı da verilen bilgiler arasındadır. Kale, Kadı Burhaneddin ile Kılıç Arslan arasında da rekabet konusu olmuş, Kadı Burhaneddin Havik'in kendisine verilmesini arzu etmiştir. Fakat talebi reddedilmiştir (Kaya, 2008:11).

Hafik tarihi ilk Tunç Çağı ve Kalkolitik dönemlere kadar götürülebilmektedir. Yapılan kazılarda bölgedeki ilk yerleşim izlerine Hafik Gölü kuzeyinde yer alan Pılır Höyük'te rastlanmıştır. Burada bulunan kalıntılar Neolitik, Kalkolitik ve Bakır çağlarına ait izler taşımaktadır. Yine bölgede yer alan Beypınarı köyünde Tunç çağına ait izler saptanmış, Karlı köyünde ise Demir çağına ait izler bulunmuştur (Farımaç, 2011:11). Bölgenin yazılı tarihi Hititler ile birlikte M.Ö. 2000 yıllarında başlamaktadır. Hititlerden sonra bölgeye sırasıyla Medler, Persler, Büyük İskender, Romalılar ve Bizans hâkim olmuştur (Dolanbay, 2010:16).

Selçuklu Türklerinin 1159 yılı itibarıyla Sivas'a geldikleri bilinmektedir. 1071 Malazgirt savaşını müteakip Sivas'ta Danişmendliler egemen olmuşlar, ancak 1143 yılı itibarıyla Danişmendli tahtı için yaşanan kavgaları fırsat bilen Anadolu Selçukluları 1175 yılında bölgeyi kesin olarak ele geçirmişlerdir (Farımaç, 2011:12). Yukarıda belirtildiği üzere şehir 1398 yılında Osmanlı Devleti'nin egemenlik alanına dâhil edilmiştir. Osmanlı döneminde bazı önemli savaşlarda yol güzergâhında olması nedeniyle Hafik Kazasının adı belgelerde zikredilmiştir. Örneğin, I. Selim döneminin önemli savaşlarından Çaldıran Savaşı, Kanuni'nin Tebriz Seferi, IV. Murat'ın Revan Seferi sırasında Hafik, savaş güzergâhı üzerinde olmuştur (Dolanbay, 2010:21-22).

3. 2328 Numaralı Nüfus Defterinin Özellikleri

2328 Numaralı Hafik Nüfus defteri H. 1259/M. 1843-1844 tarihine aittir. Defter ciltli ebrulu, 20x56 ebadında 48 sayfadan ibarettir. Defterde yalnızca siyah mürekkep kullanılmıştır. Kapak sayfasında “*Sivas eyaleti dâhilinde kâin Sivas Sancağı defter nazırı idaresinde bulunan Hafik ili kazasının reaya defteridir*” ifadeleri bulunmaktadır. Defterin başlangıç sayfasında benzer şekilde “*Sivas ili dâhilinde kâin Sivas Sancağı kuzatından Hafik ili kazasında sakin ve mütemekkin kâffe-i ammenin miktarını mübeyyin tahrir defteri suretidir*” ifadesi yer almaktadır. Defterin kapak sayfası dâhil hiçbir sayfasında ne zaman tutulduğuna dair bir bilgi verilmemiştir. Ancak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde deftere dair verilen bilgilerde defterin H. 1259/M. 1843-1844 tarihine ait olduğu belirtilmiştir. Deftere Hafik kazasına dâhil olan 12 köye ait gayrimüslim erkek nüfus bilgileri kaydedilmiştir. Bu bilgiler verilirken her hane için ayrı numaralandırma yapılmış, hane ve numara başlığı altında hane ve numara sayıları aynı olarak kayıt yapılmıştır. Her köye ait verinin altında köyde yaşayan toplam gayrimüslim erkek nüfus sayısı da ayrıca belirtilmiştir.

Klasik nüfus defterlerinde olduğu gibi bu defterde de kişilerin yaşları, fiziksel özellikleri ve birbirleriyle olan akrabalık ilişkileri belirtilmiştir. Ayrıca defterde kişilerin ne kadar cizye vergisi ödediğine dair bilgiler de mevcuttur. Bu nedenle defter bölgenin ekonomik yapısının belirlenmesi için de önemli bilgileri ihtiva etmektedir. Köy ahalisi deftere kaydedilirken sırasıyla tüm köyde bulunan haneler kayıt altına alınmış ve öncelikli olarak hane reisinin adı yazılmıştır. Genellikle hane reisinin ne işle meşgul olduğu burada belirtilmiş diğer hane üyelerinin işleri belirtilmemiştir. Bu muhtemelen ev halkının geçimini ev reisinin temin etmesi ile alakalı bir durumdur. Zaten yerleşim yeri köy olduğu için hemen hemen herkes çiftçilik yapmaktadır. Çok nadir olarak başka işlerle meşgul olan kişiler defterde belirtilmiştir. Hane reisinden sonra sıra ile o hanede yaşayan erkek nüfus hane reisine akrabalık durumu da belirtilerek kaydedilmiştir. Bundan dolayı defterde kayıtlı isimlerin önünde “oğlu, diğer oğlu, üvey oğlu, kardeşi, diğer kardeşi, kardeşi oğlu, amcası, amcası oğlu” gibi hane reisine olan akrabalık derecesini belirten ifadeler bulunmaktadır.

Kişilerin yaşları defterde “sinn” ibaresi ile belirtilmiş, bu bilgi kişilerin lakapları, baba adları fiziksel özellikleri gibi bilgilerden sonra yazılmıştır. O dönemin şartlarında fiziksel özelliklerin verilmesi ile adeta kişilerin fotoğrafları çıkarılmaya çalışılmış boy uzunlukları uzun, uzunca, orta, kısa şeklinde dört kategori ile tasvir edilmiştir. Dış görünüş ile alakalı olarak şahısların sakal özellikleri ak, kara, kır, kırca, kumral, sarı, köse, şabb, şabb-ı emred gibi ifadelerle açıklanmıştır. Bu ifade sözlükte sakalı bıyığı henüz çıkmamış olan genç anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2005:974). Şahısların bıyık özellikleri ise kara, kumral, sarı, ter, kızıl ve kır olarak belirtilmiştir. Defterde, 1 yaş altı çocukların bazıları “mah” yazılarak kaç aylık oldukları, bazıların ise doğum tarihleri gün ay yıl olarak belirtilmiştir.

4. 2328 Numaralı Nüfus Defteri'ne Göre Hafik

4.1. Kazanın Demografik Yapısı

Yukarıda izah edildiği üzere nüfus defterlerinde, sayım yapılan bölgenin her hanesi ayrı ayrı numaralandırılıp, her hanede kaç erkek varsa deftere kaydedilmiştir. Bu haneler gerçek hanelerdir. Zira klasik dönem tahrir defterlerinde yer alan haneler gerçek hane değillerdir. Tahrir sistemi ile belirtilen hanelerde bir gelire sahip evli çiftlerin evleri bir hane olarak alınmış, aynı evde yaşayan ama farklı bir gelire sahip olan kişiler akrabalık derecesi ne olursa olsun

farklı hane olarak kaydedilmiştir. Çünkü burada vergilendirme esastır. Yani gelir sahibi her kişi ayrı olarak vergilendirilmek için ayrı birer hane kabul edilir. Ancak nüfus defterlerinde belirtilen haneler bugünkü anlamda hanelerdir. Dolayısıyla demografik açıdan önemli veriler içermektedir. Yalnızca erkek nüfusun kaydedilmesi gerçek nüfus verilerinin ortaya koyulmasında bir olumsuzluk olsa da araştırmacılar doğru tespit için farklı uygulamalar kullanmışlardır. Ömer Lütfi Barkan'ın hane karşılığı olarak kabul ettiği "5" rakamı genel kabul gören bir rakam olmuştur (Çınar, 2016:39).

2328 numaralı Hafik Kazası nüfus defterinden 1843-1844 yılında kazaya bağlı 12 köye ait demografik veriler elde etmek mümkündür. Köyde bulunan gayrimüslimlerin yaşadığı hane sayısı ve bu hanelerde ikamet eden gayrimüslim erkek nüfusunun tespiti mümkündür. Bu sayılardan yola çıkılarak toplam nüfusu tahmin etmek de mümkündür. Aşağıdaki tabloda kazaya bağlı bu köylerde bulunan hane ve gayrimüslim erkek nüfus sayısı verilmiştir.

Tablo 1: 1843-1844 Yılında Hafik Kazasında Yaşayan Gayrimüslim Erkek Nüfus

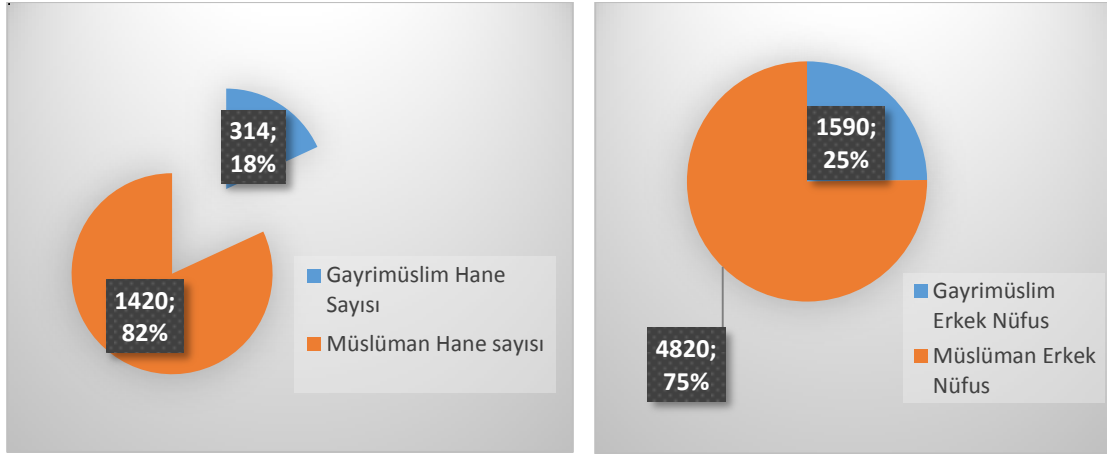
Köy Adı	Hane Sayısı	Erkek Nüfus
Şimkürek	2	16
Kaldı	11	64
Horsana	26	176
Gavraz (Kızılçavraz)	10	61
Toğaç	15	102
Tuzhisar	72	451
Tavşanlı (Tavşanlı)	4	16
İşhanı	28	124
Kümes	33	157
Hamzayenicesi	33	127
Tödürge	37	110
Yarhisar	43	186
Toplam	314	1590

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı üzere Hafik kazasında bulunan köylerden en çok gayrimüslim nüfus barındıran köy Tuzhisar köyüdür. Burada 72 hane bulunmaktadır. Bu hanelerde toplam 472 gayrimüslim erkek nüfus yaşamaktadır. Bir o kadar da kadın nüfus eklenince köyün o dönemde toplam gayrimüslim nüfusu 944 kişi olmalıdır. Kazada en fazla hanenin bulunduğu ikinci köy Yarhisar köyüdür. Köyde 43 hane bulunmakta olup 186 gayrimüslim erkek yaşamaktadır. Üçüncü sırada ise 110 gayrimüslim erkeğin yaşadığı 37 haneye sahip Tödürge köyü bulunmaktadır. En az gayrimüslim erkek nüfusuna sahip köy Şimkürek ve Tavşanlı köyleridir. Her iki köyde de ayrı ayrı 16 gayrimüslim erkek yaşamaktadır. Defterde yer alan 12 köyde toplam 1590 gayrimüslim erkek yaşamaktadır. Bu veriden yola çıkarak kazada yaşayan gayrimüslim toplam nüfusun 3180 olduğu tahmin edilmektedir.

Çalışmada incelenen 2328 numaralı gayrimüslim nüfus defteri yalnızca gayrimüslim erkek nüfusu içermektedir. Müslüman ve gayrimüslim nüfusu karşılaştırmak adına aynı tarihte tutulmuş olan 2322 numaralı Hafik Kazası Müslüman nüfus defteri de incelenmiştir. Söz konusu deftere ait nüfus verileri ise şu şekildedir:

Tablo 2: 1843-1844 Yılında Hafik Kazasında Yaşayan Müslüman Erkek Nüfus

Köy Adı	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Köy Adı	Hane Sayısı	Erkek Nüfus
Şimkürek	11	30	Beştepe	12	33
Çöken	1	5	Gulam	16	59
Akviran	4	14	Kul Yusuf	19	64
Hayırbay	26	76	Kesrek	18	28
Damlıca (Damlaluca)	17	45	Kara Piraf	2	5
Apa	14	47	Yeni	3	13
Tatlıcak	27	80	Kozağacı	1	1
Latif Hanı (Aparı)	26	85	Çallı (Celalli)	37	104
Körmet	18	54	Kızılviran (Kızılca)	6	18
Ada	18	70	Acıpınar	21	81
Karagömlek	8	30	Gölcek	9	36
Eduka	5	15	Akpınar	44	132
Hocabeykebir	18	70	Tuzhisar	6	13
Himmetfakih	14	45	Tavşancılık	35	141
Karapınar	7	18	Kemis	10	32
Güllüce	10	25	Çemenyencesi	12	44
İmaret	15	58	Yeni (Acıpınar)	9	27
Mehmedik	1	3	Tödürge	26	115
Kızıldere	2	8	Yarhisar	35	113
Şehristan	2	7	Koçhisar	52	164
Kılıdırıcık (Kel Hıdık)	10	32	Gökdin	15	38
İncekaya	14	37	Emre Divanı	18	72
Hodşafak	6	22	Eymir	11	42
Midilic	16	41	Sofular	12	32
Eymirhan	9	26	Kınık-ı Sagır	8	23
Tervesi	11	34	Başbüyük	20	74
Cerhin	22	94	Karlı	36	162
Kalendir	16	49	Tuna (Töke)	7	26
Kızılcağışla	10	40	Azir	19	71
Gerne	7	39	Öreğil	25	75
Taht-ı Kemend	17	46	Ağca Kilise	12	40
Kara Öyük (Karayük)	29	109	Horhun	38	134
Yavi	8	23	Beydilli	13	44
Boğazkesen	23	67	Karabalçık	47	235
Mamuğa	21	54	Dögerli (Döger)	45	149
Şahbey (Dipivira)	11	36	Sarı	10	33
Acıpınar	19	61	Beypazarı	50	136
Hoşkadem	2	3	Kızılcağışla	10	40
Yassıçebil	19	53	Büyük Oyuk	17	35
Mescidli	10	41	Törnük	6	16
Seyfik	37	114	Karacaviran	7	13
Hacı Mirza	13	63	Emrudlu	9	32
Karacaşar	11	31	Pekariç	16	57
			Hanzar	1	1
TOPLAM	Hane Sayısı: 1420	Erkek Nüfus: 4820			

Grafik 1: 1843- 1844 Yılında Hafik Kazasında Müslüman- Gayri Müslim Hane Sayıları ve Erkek Nüfus Oranları

Yukarıdaki tablo ve grafik verileri Hafik Kazasında 1843-1844 yılında yaşayan nüfus hakkında bilgi verdiği gibi gayrimüslim ve Müslüman nüfusun karşılaştırması açısından da önem taşımaktadır. 2322 numaralı defterde Hafik'te yaşayan Müslüman erkek nüfus kayıt altına alınmıştır. Bu defter verilerine göre kazada toplam 4820 Müslüman erkek yaşamaktadır. Bir o kadar da kadın nüfus olduğu düşünülürse kazada 9640 Müslüman nüfusun yaşadığı söylenebilir. Oysa aynı tarihte kazada 1590 gayrimüslim erkek ve muhtemelen 3180 gayrimüslim vatandaş yaşamaktadır. Bu rakamların oransal dağılımı grafikte verilmiştir. Buna göre kazada yaşayan toplam nüfusun %75'i Müslüman nüfus ve yalnızca %25'i gayrimüslim nüfustur. Yani kazada yaşayanların 4/1'i gayrimüslim vatandaşlardır. 1831 tarihinde Sivas'ta yaşayan gayrimüslimlerin incelendiği bir çalışmada yer alan bilgilere göre de Sivas'ta 12279 erkek nüfus bulunmaktadır. Bunun % 67.21'ini (8253) Müslümanlar, % 32.78'ini Gayrimüslimler oluşturmaktadırlar. Bu oran içerisinde de Ermenilerin oranı %28.91 idi. (Zabun, 2018:s. 52). Kazada bulunan hanelerin 314'ü gayrimüslim vatandaşlara aitken 1420'sinde Müslüman vatandaşlar ikamet etmektedir. Yani 100 evden 18'inde gayrimüslim halk, 82'sinde ise Müslüman halk ikamet etmektedir. Savaş, yaptığı yüksek lisans tezinde Hafik kazasına ait 2321 numaralı Müslüman nüfus defterini incelemiştir. Defter, H. 1256-1260 /M. 1840-1845 tarihlerini içermektedir. Bu defterde Hafik kazasına bağlı 90 köye ait nüfus verileri vardır. Defter yalnızca Müslüman erkek nüfusu içermektedir. Verilen bilgilere göre o tarihte de Hafik'te 1427 hanede yaşayan toplam 5124 Müslüman erkek yaşamaktadır (Savaş, 2019:19). Söz konusu veriler bu çalışmanın 1420 hanede yaşayan 4820 Müslüman erkek nüfusu içeren verileri ile karşılaştırıldığında arada niceliksel olarak pek fazla fark olmadığı söylenebilir.

Hafik'te Müslüman ve gayrimüslim nüfus defterleri karşılaştırıldığında ortak kaydedilmiş yalnızca 5 köy bulunmaktadır. Bu, yalnızca 5 köyde hem Müslüman hem gayrimüslim halk bir arada yaşadığı anlamına gelmektedir. Bu köyler, Şimkürek, Tuzhisar, Tavşanlı, Tödürge ve Yarhisar köyleridir. Aşağıdaki tabloda karşılaştırma yapılabilmesi için bu 5 köyde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim vatandaşların yaşadıkları hane sayıları ve erkek nüfus sayıları verilmiştir.

Tablo 3: 1843- 1844 Yılında Hafik Kazasında Müslüman- Gayri Müslim Vatandaşların Birlikte Yaşadığı Köyler

Köy Adı	Gayrimüslim Hane Sayısı	Müslüman Hane Sayısı	Gayrimüslim Erkek Nüfus	Müslüman Erkek Nüfus
Şimkürek	2	11	16	30
Tuzhisar	72	6	451	13
Tavşanlı	4	35	16	141
Tödürge	37	26	110	115
Yarhisar	43	35	186	113
TOPLAM	158	113	779	412

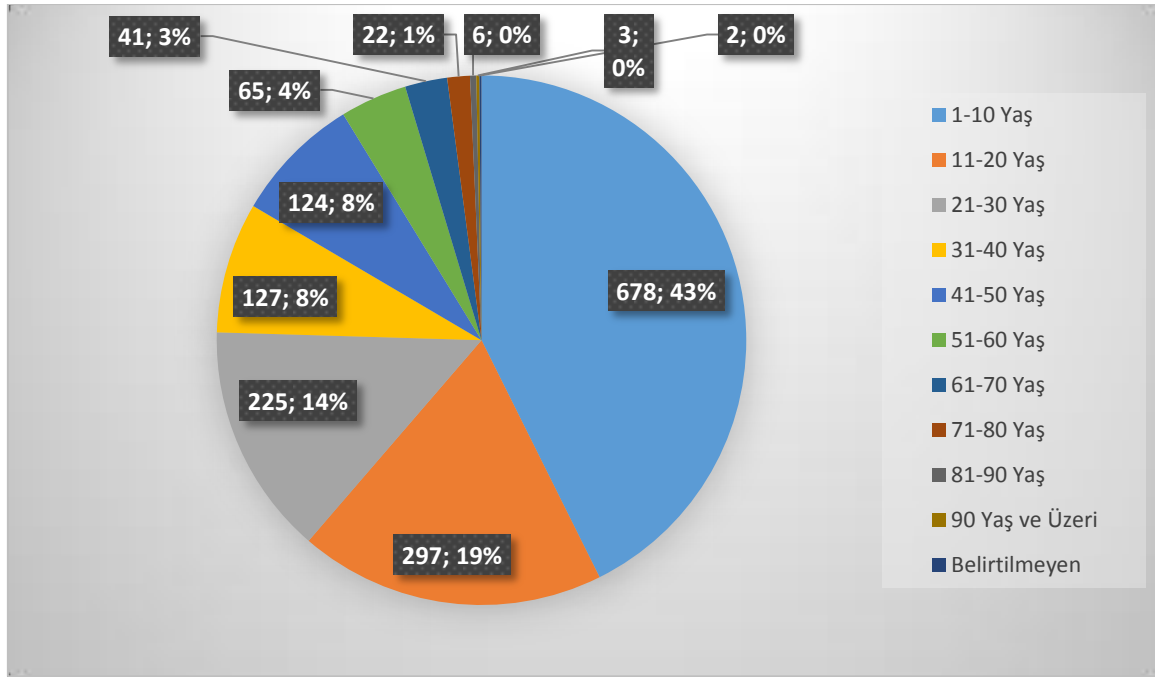
Tablodan anlaşıldığı üzere gayrimüslim ve Müslüman vatandaşların birlikte yaşadığı köylerde toplam 271 hane ve 1191 erkek nüfus yaşamaktadır. Bu 271 haneden 158'i gayrimüslimlere 113'ü Müslümanlara ait olup 1191 erkekte 779'u gayrimüslim 412'si Müslüman vatandaştır. Bu köylerden Tuzhisar'ın daha ziyade gayrimüslim yerleşkesi olduğu burada yaşayan 451 erkek nüfusun gayrimüslim olduğu buna karşın yalnızca 13 erkek nüfusun Müslüman olduğu görülmektedir. Buna karşın Tavşanlı köyünde Müslüman vatandaşların yoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Nüfus olarak çok kişiyi barındırmayan Şimkürek köyünde ise Müslümanların nüfusu nerdeyse gayrimüslim nüfusunun iki katıdır.

Aşağıdaki tablo ve grafikte kazada bulunan köylerde yaşayan gayrimüslim erkek nüfusun yaş dağılımı verilmiştir.

Tablo 4: 1843-1844 Yılında Hafik Kazasındaki Gayrimüslim Erkek Nüfusun Yaş Dağılımı

Köy Adı	0-10	11-20	21-30	31-40	41-50	51-60	61-70	71-80	81-90	91 ve üzeri	Toplam ¹
Şimkürek	6	2	3	2	0	0	0	2	0	0	16
Kaldı	23	17	12	4	4	4	0	0	0	0	64
Horsana	82	37	27	6	12	9	1	2	0	0	176
Gavraz (Kızılçavraz)	26	13	8	4	2	4	0	2	1	1	61
Toğaç	38	25	17	10	8	4	0	0	0	0	102
Tuzhisar	179	91	66	39	36	13	15	7	3	1	451
Tavşanlı (Tavşanlı)	8	1	3	2	1	0	1	0	0	0	16
İşhanı	56	27	16	5	9	7	1	3	0	0	124
Kümes	73	27	11	14	16	7	7	1	0	1	157
Hamzayenicesi	60	11	25	12	11	6	2	0	0	0	127
Tödürge	53	17	13	6	9	5	4	2	1	0	110
Yarhisar	74	29	24	23	16	6	10	3	1	0	186
Toplam	678	297	225	127	124	65	41	22	6	3	1590

¹ Defterde 2 kişinin yaşları belirtilmemiştir.

Grafik 2: 1843-1844 Yılında Hafik Kazası'ndaki Gayrimüslim Erkek Nüfusun Yaş Dağılımı

Yukarıdaki tablo ve grafikten anlaşılacağı üzere kazada yaşayan gayrimüslim erkek nüfusun büyük çoğunluğu genç nüfustur. Zira 1590 kişinin 678'i 1-10 yaş aralığındadır. Bu sayı toplam erkek nüfusun % 43'üne denk gelmektedir. Kazada bu yaş aralığında bulunanlar en fazla Tuzhisar köyünde bulunmaktadır. 678 çocuğun 179'u Tuzhisar köyündedir. Bu yaş aralığında en az nüfusa sahip köy ise Şimkürek köyüdür. Köyde bu yaş grubunda bulunan 6 çocuk vardır. Kazadaki gayrimüslim erkek nüfusun 297'si 11-20 yaş aralığında olup toplam nüfusa oranı %19'dur. 21-30 yaş aralığında bulunan gayrimüslim erkek nüfus ise % 14 oranla 225 kişidir. Dolayısıyla nüfusun % 76'sı 30 yaş ve altındadır. 31-40 yaş aralığında kazada 127 gayrimüslim erkek yaşamaktadır. Bu sayı toplam nüfusun %8'ine denk gelmektedir. 41- 50 yaş aralığında kazada 124 kişi bulunmaktadır ki bu yaş aralığında yaşayanlar da toplam nüfusun % 8'ini oluşturmaktadır. 51-60 yaş aralığında kazada 65 kişi vardır. Bu yaş aralığında bulunanlar toplam nüfusun %4'ünü oluşturmaktadır. 61-70 yaş aralığında 41 kişi vardır. Bu sayı da yine toplam nüfusun %4'ünü oluşturmaktadır. 61-70 yaşa arasında olan gayrimüslim erkek nüfus 22'dir. Toplam nüfusun % 1'lik kısmını bu yaş grubu oluşturmaktadır. Kazada 70 yaş ve üzerinde toplamda 11 gayrimüslim erkek yaşamaktadır. Tüm bu sayılar bize kazada yaşayan gayrimüslim erkek nüfusun genç olduğu sonucunu vermektedir.

Defterde kayıtlı en yaşlı gayrimüslim erkek 100 yaşındadır. Horsana köyünde kayıtlı Baron oğlu Kerih veled-i Arakil adlı kişi 105 yaşında olup Hafik kazasında yaşayan en yaşlı gayrimüslim erkektir (BOA, NFS.d.: 2328: 6). Kümes köyünde 1 numaralı hanede yaşayan Serkis veled-i Ağayek ise 100 yaşındadır. Uzun boylu ak sakallı olan bu kişiye ait verilen bilgilerde şahsın aynı zamanda âmâ olduğuna dair not düşülmüştür (BOA, NFS.d.: 2328: 31). Defterde kayıtlı en küçük erkek 11 günlük olan Okhan veled-i Mosin adlı bir bebektir. Kazanın İşhanı köyünde 18 numaralı hanede kayıtlı olan bebek hane reisi Kaluk veled-i Haçadar'ın torunudur (BOA, NFS.d.: 2328:28). Her hanenin öncelikli olarak reisinin kayıt altına alındığı yukarıda belirtilmişti. Ancak bazı hanelerde hane reisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Zira kayıtlarda

yalnızca çok küçük yaşta çocuklara ait bilgilere yer verilmiştir. Örneğin Horsana köyünde 25 numaralı hanede kayıtlı Çilkazan oğlu Bayat veled-i Mıkır henüz 1 yaşında bir bebektir. Hanede kayıtlı diğer erkek ise 1 yaşın altında olan kardeşi Tekfur veled-i Mıkır'dır (BOA, NFS.d.: 2328: 8). Hamza Yenicesi köyünde 18 numaralı hanede yaşayan Zanat oğlu Kiragos veled-i Ağbab adlı çocuk yalnızca 4 yaşındadır ve üstelik hanenin tek erkek üyesidir. Kümes köyünden 15 numaralı hanede kayıtlı olan Keşiş oğlu Kirhor veled-i Ovan ise yalnızca 10 yaşında bir çocuktur ve yine hanenin tek erkek üyesidir (BOA, NFS.d.: 2328: 32). Aşağıdaki tabloda Hafik kazası köylerinde yaşayan gayrimüslim erkek nüfusun hane başına düşen ortalamaları verilmiştir.

Tablo 5: 1843-1844 Yılında Hafik Kazasında Hane Başına Düşen Gayrimüslim Erkek Nüfus

Köy Adı	Hane Sayısı	Ortalama Erkek Nüfus
Şimkürek	2	8
Kaldı	11	5,8
Horsana	26	6,7
Gavrız (Kızılçavraz)	10	6,1
Toğaç	15	6,8
Tuzhisar	72	6,2
Tavşancılı (Tavşanlı)	4	4
İşhanı	28	4,4
Kümes	33	4,7
Hamzayenicesi	33	3,8
Tödürge	37	2,9
Yarhisar	43	4,3
Toplam	314	5

Demografi tarihi ile alakalı çalışmalarda bir evde yaşayan kişi sayısının ortalama 4-5 kişi olduğu sonucuna varılmıştır (Çetin, 2012:57). Bu oran göz önünde bulundurulduğunda Hafik köylerinde ve kazanın toplam nüfusunda hane başına düşen kişi sayısı ortalamanın çok çok üzerinde görünmektedir. Zira yukarıdaki tabloda verilen sayılar yalnızca erkek nüfus verilerinden elde edilmiştir. Bir o kadar da kadın nüfus eklendiğinde bu sayılar iki katına çıkacaktır. Dolayısıyla hane başına düşen nüfus sayısı ortalamanın üzerindedir. Kazanın genelinde hane başına düşen erkek nüfus ortalaması 5, bunun iki katı alındığında ise hane başına düşen ortalama kişi sayısının 10 olduğu anlaşılmaktadır. Yani ortalama kabul edilen sayının tam iki katına denk gelmektedir.

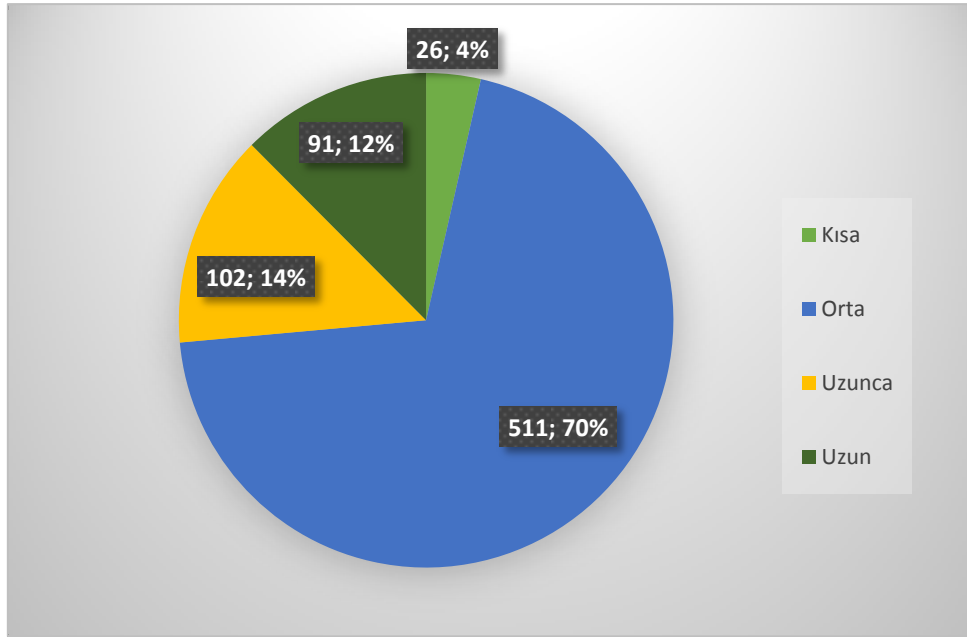
4.2 Gayrimüslim Erkek Nüfusun Eşkâli

Nüfus defterleri esasen teknolojinin bugünkü imkânlarının olmadığı dönemlerde birer fotoğraf makinası gibi ülke topraklarında yaşayan insanları resmetmiş ve şahısların fiziksel özelliklerini tanımlayıcı sözcüklerle bu resmi günümüze aktarmıştır (Gördeğir&Baran, 2019:907). Bu anlamda defterler çok değerli bilgileri muhtevindir. Yetişkin denilebilecek yaşta olan şahısların boy, saç, sakal, bıyık gibi özellikleri defterlerde yer almıştır. Dolayısıyla 14-15 yaşından büyük olan tüm bireylerin bahsedilen özellikleri kayıt altına alınmıştır. Defterde yetişkin sayılabilecek 14-15 yaşından büyük erkeklerin hepsinin fiziksel özellikleri belirtilmiştir. Kişilerin boyları kısa, orta, uzun, uzunca olarak sınıflandırılmış, sakalları renklerine göre sınıflandırılarak ak, kara, kır, kumral, sarı veya sakalı yok ise köse gibi ifadelerle tanımlanmıştır. Şahısların bıyık özellikleri de yine renklerine göre kara, kumral, sarı, kır, kızıl gibi ifadelerle veya bıyık şekline

bakılarak ter bıyıklı şeklinde tanımlanmıştır. Sakalı ve bıyığı henüz çıkmayan gençler için şabb veya şabb-ı emred ifadeleri kullanılmıştır.

Tablo 6: 1843-1844 Yılında Hafik Kazasında Erkek Nüfusun Boy Dağılımı

Köy Adı	Kısa	Orta	Uzunca	Uzun
Şimkürek	0	7	0	0
Kaldı	1	26	0	2
Horsana	4	40	17	5
Gavraz (Kızılçavraz)	1	24	3	0
Toğaç	1	43	4	1
Tuzhisar	5	160	33	19
Tavşancılı (Tavşanlı)	0	6	1	0
İşhanı	4	28	7	15
Kümes	6	43	12	11
Hamzayenicesi	1	37	12	11
Tödürge	3	28	1	11
Yarhisar	0	69	12	16
Toplam	26	511	102	91

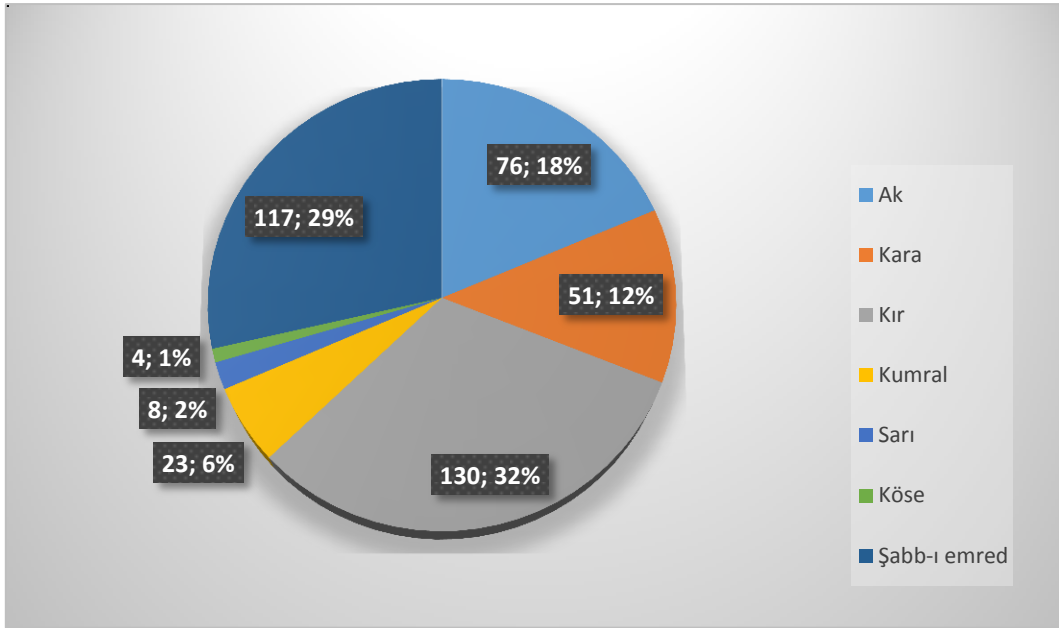

Grafik 3: 1843-1844 Yılında Hafik Kazasında Erkek Nüfusun Boy Dağılımı

Yukarıdaki tablo ve grafikten anlaşılacağı üzere Hafik Kazasında 1843-1844 yıllarında yaşayan gayrimüslim erkeklerin boyları çok büyük oranda orta boydur. Zira boy özellikleri kayıt altına alınan 730 kişiden 511'i orta boyludur. Bu oran boy özelliği belirtilen erkeklerin %70'ini oluşturmaktadır. Bu 730 kişiden 102'si uzunca boylu olup toplama oranı %14'tür. 91 kişi ise uzun boyludur. Yani nüfusun %12'si uzun boylu olarak vasıflandırılmıştır. Kazada kısa boyluların sayısı ise 26 olup %4 oranındadır. Dolayısıyla erkek nüfusun çok az bir kısmının kısa boylu olduğu söylenebilir. Kazada bulunan erkek nüfusun sakal özellikleri ise şu şekildedir:

Tablo 7: 1843-1844 Yılında Hafik Kazası Erkek Nüfusunun Sakal Özellikleri

Köy Adı	Ak	Kara	Kır	Kumral	Sarı	Köse	Şabb-ı Emred
Şimkürek	2	0	0	0	0	0	1
Kaldı	2	2	6	2	0	0	6
Horsana	4	4	17	1	0	1	11
Gavraz (Kızılçavraz)	7	3	2	0	1	0	6
Toğaç	0	10	6	2	2	0	0
Tuzhisar	21	17	39	6	1	0	39
Tavşancılı (Tavşanlı)	1	0	1	2	0	0	0
İşhanı	7	1	10	1	3	1	13
Kümes	8	1	13	3	1	0	15
Hamzayenicesi	3	4	10	0	0	2	4
Tödürge	11	3	7	1	0	0	3
Yarhisar	10	6	19	5	0	0	19
Toplam	76	51	130	23	8	4	117

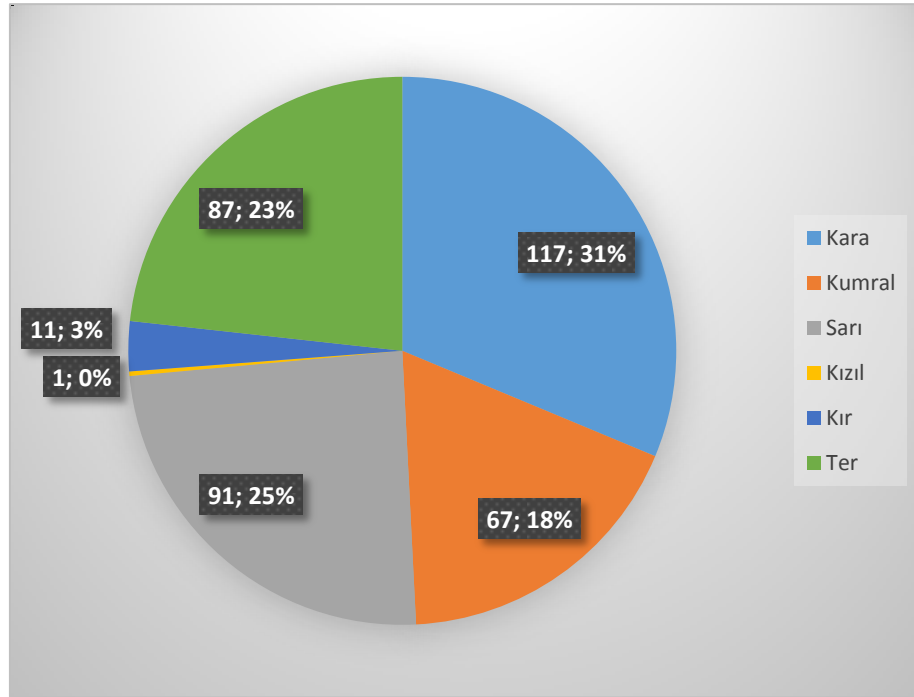

Grafik 4: 1843-1844 Yılında Hafik Kazası Erkek Nüfusunun Sakal Özellikleri

Yukarıdaki tablo ve grafikten anlaşıldığı üzere 469 kişinin sakal özelliği defterde kayıt altına alınmıştır. Bu 469 kişiden 76'sı ak sakallı olup sakal özelliği belirtilen erkeklerin %18'ini oluşturmaktadır. 469 kişiden 51'i kara sakallıdır. Bu da %12'lik bir dilime denk gelmektedir. Kır sakallıların sayısı 130 olup genele oranı %32'dir. Kumral sakallı olan gayrimüslim erkek sayısı 23'tür. Bu sayı %6'lık dilime denk gelmektedir. 8 kişinin sakalı sarı renkte olup %2'lik dilimi oluşturmaktadır. Nüfusun büyük çoğunluğu genç olmasından kaynaklı henüz sakalı bıyığı tam olarak çıkmamış kişiler oluşturmaktadır. Bu gençlerin sayısı 117 olarak verilmiş olup yetişkin nüfusun %29'unu oluşturmaktadır. Sakalı olmayan kişi sayısı 4'tür. Bu sayı sakal özelliği belirtilen toplam erkek nüfusunun %1'ine denk gelmektedir. Hafik kazasında yaşayan gayrimüslim erkeklerin bıyık özellikleri aşağıdaki gibidir:

Tablo 8: 1843-1844 Yılında Hafik Kazası Erkek Nüfusunun Bıyık Özellikleri

Köy Adı	Kara	Kumral	Sarı	Ter Bıyıklı	Kızıl	Kır
Şimkürek	1	2	1	2	1	0
Kaldı	3	0	7	7	0	0
Horsana	7	6	14	9	0	0
Gavraz (Kızılçavraz)	6	0	2	3	0	0
Toğaç	8	4	5	6	0	0
Tuzhisar	39	24	20	27	0	2
Tavşanlı (Tavşanlı)	1	0	1	1	0	0
İşhanı	7	4	4	6	0	0
Kümes	9	9	7	7	0	5
Hamzayencesi	15	4	11	8	0	3
Tödürge	9	5	4	1	0	1
Yarhisar	12	9	15	10	0	0
Toplam	117	67	91	87	1	11

Grafik 5: 1843-1844 Yılında Hafik Kazası Erkek Nüfusunun Bıyık Özellikleri

Tablo ve grafikten anlaşıldığı üzere Hafik Kazasında yaşayan gayrimüslim erkeklerden bıyık özelliği belirtilenler arasında en fazla kara bıyık bulunmaktadır. Kara bıyıklı 117 kişi, bıyık özelliği belirtilen toplam erkek nüfusun %31'ini oluşturmaktadır. 67 kişi kumral bıyıklı olup bu sayının toplama oranı %18 iken sarı bıyıklı 91 kişi %25'i oluşturmaktadır. Kazada 87 kişinin ter bıyıklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayı da bıyık özelliği belirtilen toplam erkek nüfusun %23'ünü oluştururken %3 oranla 11 kişi kır bıyıklı olarak kaydedilmiştir. Defterde kayıtlı yalnızca 1 kişi kızıl bıyıklıdır.

4.3.Mecruh Olanlar

Nüfus defterlerinde kişilerin yalnızca yaş, vergi gibi durumlarının değil her türlü fiziksel özelliklerinin belirtildiği yukarıda ifade edilmişti. Bu nedenle eğer bir kişinin engellilik durumu var ise defterlerde belirtilmiştir. Bunun önemli bir nedeni engelli kişilerin toplum içinde rahat yaşamalarının devlet tarafından sağlanmak istenmesidir. Devlet bu tür vatandaşlarını desteklemiş, iâşe teminleri sağlanmaya çalışılmıştır (Şimşek, 2018:729). 2328 numaralı defterde engelli olarak kaydedilen yalnızca 8 kişi bulunmaktadır. Bunlardan 3'ü âmâ, 3'ü mecruh, 1'i çolak ve 1'i de meczuptur.

Kazada yaşayan 3 âmâ gayrimüslimden 1'i Tavşanlı köyünde yaşayan 8 yaşında Ağbab adında bir çocuktur. İkincisi Yarhisar köyünde yaşayan 12 yaşında Ohannes adında yine bir çocuktur. Diğer âmâ ise 100 yaşında Kümes köyünde yaşayan Serkis adında bir vatandaşdır. Defterde mecruh olarak kaydedilen 3 kişi bulunmaktadır. Yarhisar köyünde yaşayan 48 yaşındaki Serkis, aynı köyde yaşayan 12 yaşındaki Ohannes ve Tuzhisar köyünde ikamet eden 46 yaşındaki Masin adlı kişiler defterde mecruh olarak belirtilen kişilerdir. Kaldı köyünde yaşayan 12 yaşındaki Babek deftere çolak olarak kaydedilmiştir. Yarhisar köyünde yaşayan 12 yaşındaki Kirhor ise meczuptur.

4.4. Kazadan Elde Edilen Cizye Vergisi

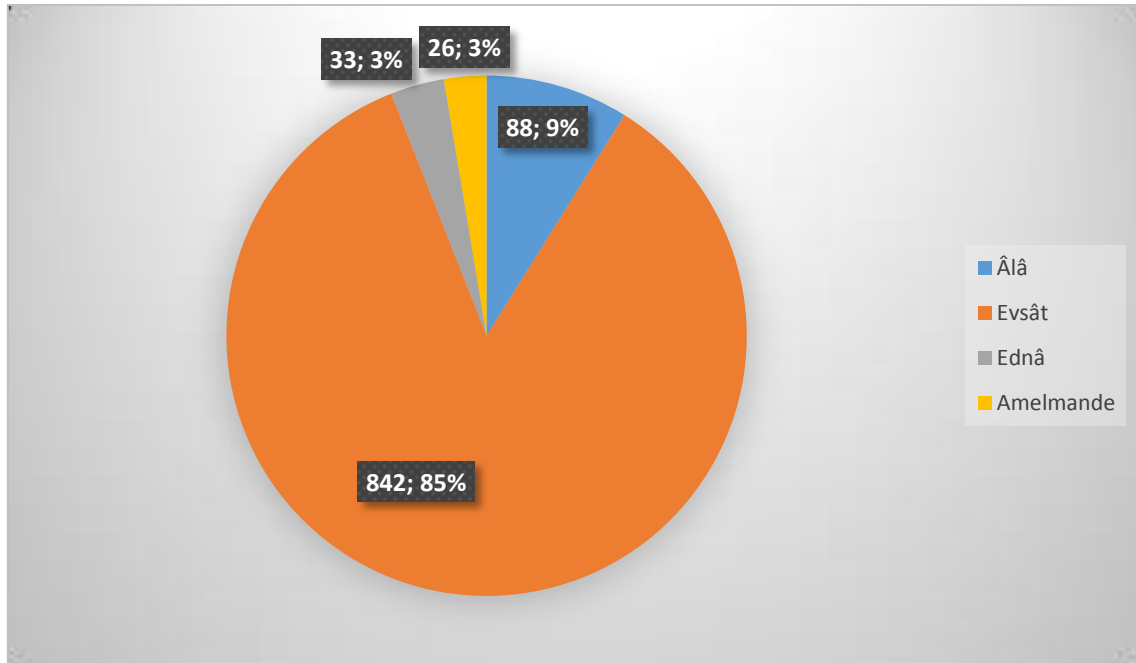
Cizye kelimesi “kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek” anlamındaki cezâ kelimesinden türemiştir (Erkal, 1993: 42). Osmanlı Devletinde 16. yüzyıla kadar cizye yerine haraç kelimesi kullanılmış daha sonra cizye kelimesi yaygın olarak kullanılmıştır (İnalcık, 1993:45). Osmanlı Devleti'nde cizye vergisi İslam devletlerinde olduğu gibi gayrimüslim statüsündeki faal olan erkek nüfustan alınmaktadır. Bu vergi karşılığında devlet kişilerin can, mal ve ırzlarını koruma altına almaktadır. Bir İslam devleti olması nedeniyle Osmanlı Devleti başlangıçtan itibaren fethettiği yerlerde yaşayan gayrimüslim erkek ahaliden bu vergiyi almış ancak bazı durumları istisna tutmuştur. Bu istisna kapsamında olan gayrimüslim erkekler rahipler, devlet hizmetinde bulunan aileler ve iş yapamaz durumda olan kişilerdir (Akyel&Sertel, 2015:87). Devlet kanunnamelerine göre bir gayrimüslimden cizye vergisi almak için kişinin evi, bağı ve ev eşyasından başka koyun, keçi, hububat gibi mallarının da 300 akçe üzerinde olması gerekmektedir (Çağatay, 1947:493-494). 17. yüzyıldan sonra cizye mükellefleri ednâ, evsât ve âlâ olarak düzenlenmiş, daha önce hane üzerinden alınan vergi gayrimüslim erkekler üzerinden alınmaya başlanmıştır (Elibol, 2007:139).

Cizye vergisi Osmanlı tarihi boyunca farklı zamanlarda farklı miktarlarda alınmıştır. Ancak her dönemde kişilerin mali durumlarına göre belirlenmiştir. Yüksek gelire sahip olanlardan âlâ, orta gelire sahip olanlardan evsât ve düşük gelire sahip olanlardan ednâ adı altında toplanmıştır. Değişen şey âlâ, evsât ve ednâ miktarlarıdır. Örneğin 1691 yılında cizye vergisi miktarları 9 kuruş âlâ, 4,5 kuruş evsât ve 2,25 kuruş ednâ iken, 1743 yılında 11 kuruş âlâ, 5,5 kuruş evsât ve 2,75 kuruş ednâ olarak değiştirilmiştir. 1816 yılında bu sayılar 16, 8 ve 4 olarak belirlenmiş, 1827 yılında 36, 18, 9 kuruş gibi bir miktar belirlenmiştir. Çalışmaya konu olan tarihte ise âlâ miktarı 60, evsât miktarı 30 ve ednâ miktarı ise 15 kuruştur (İnalcık: 1993, 47). Hafik kazasında çalışmaya konu olan dönemde alınan cizye vergisine ait bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 9: Hafik Kazasında Cizye Vergisi

Köy Adı	Âlâ	Evsât	Ednâ	Amelmande
Şimkürek	1	9	0	0
Kaldı	5	35	1	0
Horsana	12	86	2	2
Gavraz (Kızılçavraz)	5	26	2	4
Toğaç	6	59	1	0
Tuzhisar	22	241	11	11
Tavşanlı (Tavşanlı)	0	9	0	0
İşhanı	7	65	2	3
Kümes	8	93	1	1
Hamzayenicesi	7	64	4	1
Tödürge	6	53	4	1
Yarhisar	9	102	5	3
Toplam	88	842	33	26

Yukarıda cizye miktarlarına dair verilen bilgilerden ve tabloda Hafik kazası gayrimüslimlerinden alınan cizye miktarlarından yola çıkarak o dönemde devletin kazadan tahsis ettiği cizye vergisi miktarını belirlemek mümkündür. Tabloda görüldüğü üzere kazada cizye vergisi 88 kişiden âlâ, 842 kişiden evsât ve 33 kişiden de ednâ olarak tahsil edilmiştir. 88 kişiden alınan âlâ vergi miktarı 5280 kuruş, evsât olarak alınan vergi miktarı 25260 kuruş ve ednâ olarak toplanan vergi miktarı da 495 kuruştur. Dolayısıyla toplamda kazanın gayrimüslim vatandaşlardan tahsil ettiği toplam cizye vergisi miktarı 31035 kuruştur. Kazada vergi vermeyen 26 kişi bulunmaktadır. Bu kişiler genellikle yaşlı kişilerdir. Defterde bu kişiler için “amelmande” kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime sözlükte iş göremez durumda olan anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2005:31).

Grafik 6: Hafik Kazasında Cizye Vergisi Miktarı Dağılımı

Nüfus defterlerinde yer alan mühim bilgilerden biri de halkın ne kadar vergi ödediğidir. Zaten nüfus defterlerinin tutulmasının amaçlarından biri de vergilendirilecek halkı tespit etmektir. Bu

durum özellikle gayrimüslim vatandaşlar için söz konusudur. Müslüman ahalinin nüfus defterlerine kaydedilmesinde daha ziyade askere alınacak erkekleri tespit etmek amaçlanmışken gayrimüslimler, vergilendirme amacıyla defterlere kaydedilmişlerdir. Gayrimüslim ahalinin gelir durumlarına göre yüksek, orta ve düşük gelir gruplarına ayrılmışlar ve defterlerde kısaltılmış ifadelerle her bir bireyin dâhil olduğu vergi grubu belirtilmiştir. Araştırmacılar için bu bilgiler defterin tutulduğu dönemde bölgede yaşayan halkın sosyo ekonomik durumlarının tespit edilebilmesi açısından önemlidir. Çalışmada incelenen defterde yer alan bilgilere göre Hafik kazası gayrimüslimlerinin %85'i orta gelire sahip kişilerdir. Nüfusun %9'u yüksek gelir grubunda yer alırken % 3'ü düşük gelire sahiptir. Kazada vergiden muaf olan 26 kişi bulunmakta olup toplam gayrimüslim erkek nüfusun %3'ünü oluşturmaktadır.

Çalışmada Hafik kazasına bağlı köylerde yaşayan gayrimüslim erkekler kaydedildiği için meslek olarak nüfusun çok büyük çoğunluğu çiftçilikle uğraşmaktadır. Bunun dışında çok istisnai birkaç meslek mensubu da köylerde yer almıştır. Yarhisar köyünde yaşayan 48 yaşındaki Manuk adlı kişinin mesleği hizmetkâr olarak kaydedilmiştir. Tödürge'de 72 yaşında Serkis adlı kişi keşiştir. Kümes'te ikamet eden 48 yaşındaki Arot keşiştir. İşhani'nda yaşayan 28 yaşındaki Babük veled-i Agop zurnacılık yapmaktadır. Aynı köyden 42 yaşındaki Serkis veled-i Haçadar'ın mesleği ise hamallıktır. Tuzhisar köyünde yaşayan 37 yaşındaki Köse oğlu Beyros veled-i Beyros keşiştir. Aynı köyde yaşayan 35 yaşındaki Markos veled-i Manuk'un meslek bilgisi kısmında eskici olduğu belirtilmiştir. Yine aynı köyden 80 yaşındaki Kısacık oğlu Nikogos veled-i Bedros da keşiştir. Aynı köyde yaşayan 48 yaşındaki Estefan veled-i Mikail ırgat olarak kaydedilmiştir. Tuzhisar'da 62 yaşındaki Abraham veled-i Bogos ve 25 yaşındaki oğlu Sihak demircilikle meşguldür. Horsana köyünde yaşayan 58 yaşındaki Armiyan veled-i Artin keşiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada Hafik kazasında 1843-1844 yılında yapılmış olan gayrimüslim ahaliye ait nüfus sayımları incelenmiştir. Sayısal anlamda karşılaştırma yapabilmek için aynı tarihte kazada yaşayan Müslüman nüfusa ait nüfus defteri ayrıca incelenmiştir. 2328 numaralı gayrimüslimlere ait defterde kazaya bağlı 12 köye ait nüfus verileri yer almaktadır. Bu 12 köyde toplam 314 hane ve 1590 erkek nüfus kayıtlıdır. Kazada yaşayan kadın nüfusun da varlığı düşünülürse Hafik'te söz konusu tarihte yaşayan gayrimüslim nüfusun 3180 kişi olduğu tahmin edilebilir. 2322 numaralı Müslüman nüfusa ait defterde yer alan bilgilere göre kazaya bağlı 87 köy bulunmaktadır. Bu köylerde toplam 4820 müslüman erkek yaşamaktadır. Bir o kadar da kadın nüfus olduğu düşünülürse 9640 müslüman yaşadığı tahmin edilebilir. Bu sayılar Hafik kazasındaki toplam nüfusun 4/1'inin gayrimüslim, 4/3'ünün Müslüman ahali olduğunu göstermektedir. Kazada yalnızca 5 köyde Müslüman ve gayrimüslim nüfus bir arada yaşamaktadır. Bu köyler Şimkürek, Tuzhisar, Tavşanlı, Tödürge ve Yarhisar köyleridir. Kaldı, Horsana, Gavraz, Toğaç, İşhani, Kümes ve Hamzayenicesi adlı köylerde yalnızca gayrimüslim nüfus verileri bulunmaktadır. Genel anlamda köylerde nüfusun yoğun olmadığı söylenebilir. Bazı köylerin yalnızca birkaç haneden ibaret olduğu anlaşılmıştır. Kazada yaş ortalamasının oldukça genç olduğu tespit edilmiştir. Nüfus verileri köyleri aktardığı için burada yaşayan halkın çoğunluğunun çiftçilikle uğraştığı anlaşılmaktadır. Defterlerden elde edilen eşkâl bilgilerine göre kaza erkeklerinin büyük çoğunluğunun orta boylu olduğu anlaşılmaktadır. Kazada 1590 erkek nüfus arasında 8 kişinin engelli olduğu belirtilmiştir. Kazada cizye vergisi 88 kişiden âlâ, 842 kişiden evsât ve 33 kişiden de ednâ olarak tahsil edilmiştir. 88 kişiden alınan

âlâ vergi miktarı 5280 kuruş, evsât olarak alınan vergi miktarı 25260 kuruş ve ednâ olarak toplanan vergi miktarı da 495 kuruştur. Dolayısıyla toplamda kazanın gayrimüslim vatandaşlardan tahsil ettiği toplam cizye vergisi miktarı 31035 kuruştur. Kazada yaşlılık gibi nedenlerle vergiden muaf olan 26 kişi bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Nüfus Defteri (NFS.d): nr. 2322

(NFS.d): nr. 2328

2. Araştırma İnceleme Eserleri

Acun, Fatma (2002). Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması, *Türkler Ansiklopedisi*, 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, ss. 899-908.

Akyel, Salih; Sertel, Savaş (2015). Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1840 Tarihli Çarsancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği, *Journal of History and Future*. 1(1), Gaziantep, ss. 78-98.

Anak, Aytaç (2011). *2 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Başol, Ömer (2010). *20 Numaralı Sivas Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Çağatay, Neşet (1947). Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya fakültesi Dergisi*, 5 (5), Ankara, ss. 483-511.

Çınar, Hüseyin, İsmail Kıvrım (2016). *1842 Tarihli Çubuk Kazası Nüfus Defteri*, Çubuk Belediyesi Yayınları, Ankara.

Demirel, Ömer (2007). Sivas. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 37, İstanbul. ss. 278-282.

Devellioğlu, Ferit (2005). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara.

Dinç, Güven (2007). Cumhuriyet'in İlk Nüfus Sayımına Göre Antalya'nın Demografik Yapısı, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 12, İstanbul, ss.65-87.

Dolanbay, Mesut (2010). *Selçukludan Günümüze Hafik*, Asistan Yayıncılık Matbaacılık, Sivas.

Elibol, Numan (2007). Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfus Meselesi ve Demografi Araştırmaları, *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (2), Isparta, ss.135-160.

Erkal, Mehmet (1993). Cizye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 8, İstanbul. ss. 42-45.

Gökçe, Turan (2005). Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından Mufassal-İcmal Avarız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümölcine Kazası Örneği, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 20 (1), İzmir. ss. 71-134.

- Güneş, Mehmet (2014). Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili, *Akademik Bakış*, 8 (15), ss. 221-240. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73868>
- İnalcık, Halil (1993). Cizye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 8. İstanbul. ss. 45-48.
- Kaya, İsmail (2008). *Hafik'in Sosyo-Kültürel Ve Dini Yapısı Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Kesten Farımaç, Nagahan (2011). *Temettuât Defterlerine Göre 19. Yüzyıl Ortalarında Hafik Kırsalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Mahiroğulları, Memduh Ahmet (2003). *İlk çağlardan Günümüze Sivas İli*, Kitap Matbaacılık, Sivas.
- Öz, Mehmet (2010). Tahrir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 39, İstanbul, ss. 425-429.
- Özel, Oktay (2005). Osmanlı Demografik Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri, *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*. Editörler: Halil İnalcık, Şevket Pamuk, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara. ss. 35-50. file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Demografi_Tarihi_Acisindan_Avariz_ve_Ciz.pdf.
- Sarı Muhammed; Şimşek, Muttalip (2016). 1841 Tarihli Nüfus Defterine Göre Söke'de Rumların Nüfus Yapısı, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9 (14), ss. 484-495. <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/greek-population-in-ske-according-to-the-registration-book-in-1841.pdf>
- Savaş, Ceyda (2019). *2321 Numaralı Hafik Kazası Müslim Nüfus Defterinin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi (1256-1260/1841-1845)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Sönmez, Serpil (2007). *Tahrir Defterlerine Göre XV ve XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehir Merkezi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Toprak, Seydi Vakkas (2016). 1835/1836 Tarihli Nüfus Defterine Göre Hısnımansur Kazası Nüfus Yapısı ve Gayrimüslim Nüfusun Şehrin Ekonomik Yapısındaki Yeri, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 6 (2). Antalya, ss. 443-458.
- Ünal, Sıddık (2004). XIX. ve XX. Yüzyıllarda Sivas'ın Demografik Yapısı, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (2), ss.37-54.
- Zabun, Sezgin. (2018). 1833 Yılı Sivas İli Merkez Kazası Gayrimüslim Nüfus Defterlerine Göre Gayrimüslimlerin Cizye Vergisi Ve Konut Mülkiyeti Verileri ve Fiziksel Özellikler, *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2 (1). ss. 51-67.